

OBRAMBNA ORGANIZACIJA KOMUNA

KOPER POD BENEČANI

DARKO DAROVEC

Mestom je frankovska osvojitvev praviloma pomenila tudi izgubo pglavitnega dela municipalnega ozemlja. Sodni zbor pri Rižani okoli leta 804 — ki je uzakonil frankovsko fevdalno pravo, po katerem so bili vsi pusti kraji (res nullius = stvar nikogar) državna last ter s tem povezano naseljevanje Slovanov s severa in vzhoda v Istro — je bil eden zadnjih poskusov obalnih mest ohraniti v bizantinski dobi na antičnem izročilu izoblikovano mestno samoupravo, na čelu s tribuni, vikarji in locoservatoresi. Odtlej imenovanim vrhovnim mestnim in deželnim načelnikom locopositom in kasneje gastaldom so domačini v upravnih zadevah asistirali le še kot sodniki — iudices.¹

IZOBLIKOVANJE KOMUNSKEGA OZEMLJA

Od 9. stoletja dalje je kakor drugod tudi v Istri z raznimi državnimi in fevdalnimi podelitvami vedno bolj stopala v ospredje cerkvena oblast na čelu s škofi iz Trsta, Kopra, Novigrada, Poreča, Pulja in Pičana.

Podelitev cesarja Konrada II leta 1035 prebivalcem mesta Kopra (to pomeni škofu, tedaj tržaško-koprskemu) polovice Novega gradu, Oskurus, Brda, Maurijevo,² Hrvoje in dvor Bric na meji med Momjanom in Koprrom ter vse ozemlje Dragonje do morja, je čez dobro stoletje in pol predstavljala osnovo komunskemu ozemlju nastalem v času cesarsko papeških bojov za investituro in po zgledu zgornjeitalskih mest (predvsem Benetk) na podlagi obsega okoli leta 1180 na novo ustanovljene koprške škofije.

Že tedanji koprski občinski teritorij, ki je leta 1208 z ostalo Istro dokončno tudi uradno zapadel pod oblast oglejskega patriarha, je predstavljal enega največjih v deželi. Koper, ki se je v prejšnjih stoletjih s spretno politiko do istrskih mest in predvsem Benetk gospodarsko opomogel (prevažanje romarjev v Rim, Pristanišče soli za vso Istro itd.) ter si konec 12. stoletja s konzuli in nato podestati izoblikoval samoupravno ureditev, je nemalokrat suverenom oglejskim patriarhom povsem preprečil oblast nad mestom.

Za tako uveljavljanje je bil mestu potreben vojaški potencial meščanov, še posebno pa mož iz zalednih občinskih vasi, kajti na jugu so komunu preprečevali širjenje in vojaško vznemirjanje predvsem oglejski vazali Devinci iz Momjana ter Pietrapelose s prestolnim gradom z ozemljem pri Buzetu in Grožnjanom. Na severu in severovzhodu je komun mejil s tržaškimi četami, proti katerim so oglejski patriarhi, še posebno Gregor Montelongo (1251—1269), Koprčane vztrajno podpihovali. Tako so v nemirnem 1254 začetnem letu interregnuma v rimsko-nemškem cesarstvu, potem ko so Tržačani s Kraškega roba neusmilje-

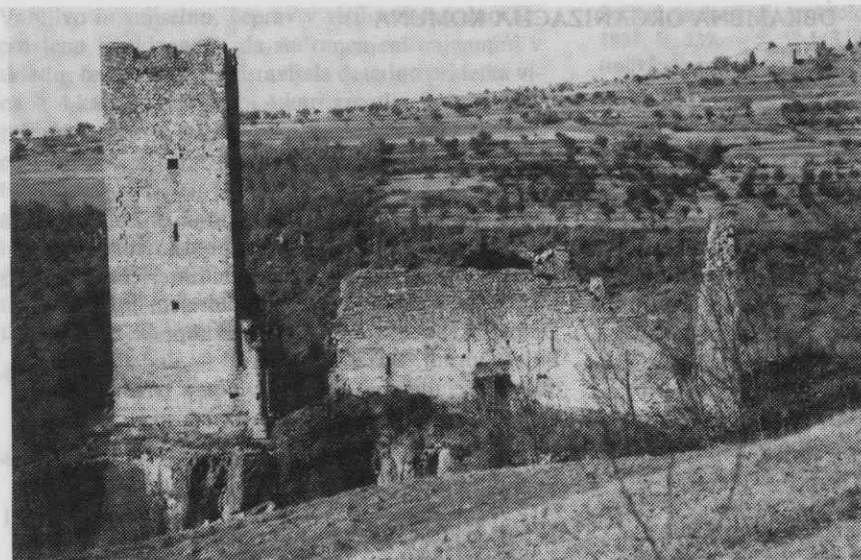
no ustrahovali koprške kmete v dolini Rižane, v spletu političnih odločitev oglejskih predstavnikov na čelu s tedanjim istrskim upravnikom rihterjem Landom Montelongom³ ter Benečani Andrejem in Markom Zeno — ki so še leta 1251 razširili koprsko upravo na Buje, Oprtalj, Buzet in Dvigrad⁴ — dodelili koprski občini ozemlje dela »vojne krajine« tržaške škofije na Kraškem robu (Monti della Vena) od Ospa do Rakitovca.⁵

Ker je v koprskem statutu iz leta 1423 omenjeno prvo zapisovanje zakonov v zvezi s podestarijo Andreja Zena leta 1251 v Kopru,⁶ lahko domnevamo, da so bili tedaj zapisani obstoječi in v naslednjih stoletjih veljavni kmetško kolonatski odnosi na podeželju Istre v t.i. koprski agrarni zakon — ki se nam je ohranil v četrti knjigi statuta od 25. do 35. poglavja⁷ — ravno v povezavi z novo pridobljenim ozemljem Vojne krajine. Domnevo potrjuje dosledno izenačevanje Slovencev s kmeti,⁸ kajti le v odročnih krajih pod Kraškim robom, kjer nam že imena vasi Črni kal, Loka, Bezovica, Podpeč, Zvonigrad, Zazid, Rakitovec^{8a} izdajajo slovenski toponim, je v 13. stoletju strnjeno prebival slovenski živelj.⁹ S tem povezani so tudi v agrarnem zakonu napovedani prokuratorji za podeželje,¹⁰ ki so se ravno zaradi prevladujočega slovenskega elementa ohranili v nazivu kapetana Slovencev in njegovih pomočnikov konestablov, saj ga še leta 1670, ko postane funkcija kapetana Slovencev enoletna, izenačujejo s Procurator della Contadinanza.¹¹

Kopru je pridobljeno ozemlje v drugi polovici 13. stoletja omogočilo ekspanzijske posege proti jugu dežele, ko je sklenil zavezništvo proti oglejskemu patriarhu z njegovim advokatom goriškim grofom, dokler ga niso zaradi ogrožanja njihovih posesti Benečani leta 1279 napadli, porušili del obzidja in prisilili na brezpogojno predajo.¹² Odtlej je v nadaljujoči se vojni v Istri (do 1291) med patriarhi in njihovimi vazali ter Benečani v mestu stolovala glavčina »beneške milice« s kapetanom — »Capitaneus Istriae« — na čelu. Benečani so tej funkciji pripisovali izreden pomen, kar priča izvolitev podestata in kapetana Kopra Petra Gradenika za doža leta 1289.¹³ Verjetno iz te vojne izvirajoči naziv načelnika Kopra se je v dvojni funkciji ohranil do konca Republike.¹⁴

VOJAŠKA ORGANIZACIJA KOPRA

Ko so po vojni na novo osvojenih ozemljih zahodne Istre do Limskega kanala Benečani uvedli leta 1304 novo, centralistično upravno in vojaško ureditev z deželnim kapetanatom v Sv. Lovrencu (zato Pazena-tički = deželni),¹⁵ po odkupu Grožnjana leta 1358 po

Momiam — razvaline gradu

Mirni razdelili deželni kapetanat na dvoje, da bi ga po pridobitvi Rašporja leta 1394¹⁶ — ključa obrambe Istre — ponovno združili korak v stran Habsburžanov, je ozemlje Kopra, Izole in Pirana do Dragonje venomer spadalo v vojaško in upravno pristojnost koprškega podestata in kapetana. Koprčani tudi niso kot ostali prebivalci beneške Istre prispevali vnaprej določenega števila plačanih vojakov in konj ter ostalega vojaškega materiala za deželno obrambo ampak samo za obrambo svojega ozemlja.¹⁷ V vsem tem času je bilo mesto neodvisno od deželnega kapetana, oziroma, koprski podestat in kapetan je celo pošiljal plačo zanj in za posadko v Sv. Lovrencu.¹⁸

Že s »prisegami zvestobe« v 12. stoletju so se Koprčani obvezali Serenissimi na oborožitev ene galeje, drugo istrsko galejo pa so oborožila ostala mesta.¹⁹ Zato je bila v mestnem pristanišču stacionirana mornarica za obrambo istrske obale, ki so jo sestavljali v glavnem Dalmatinci in istrski Hrvati, po potrebi pa so v mestnem zaledju nabirali za veslo sposobne moške in jih plačevali od 2 do 12 lir na mesec.²⁰ Na čelu mornariškega oddelka je bil sopracomito, ponavadi plemič iz mesta, ki je bil podrejen kapetanu Zaliva. Benečani so koprsko mornarico zelo cenili, saj so večkrat iz Istre zahtevali sopracomita Kopra.²¹ Posebno se je izkazal koprski meščan, sopracomito Domenik Tacco v bitki pri Lepantu,²² oktobra 1571, ko je v veliki zmagi krščanske mornarice nad turško, ki si otedaj ni več prav opomogla, prispeval s svojo posadko odlojučujočo spretnost in pogum, ki ga je stal življenja.²³ Poleg mornarjev so bili v mestu še razni rodovi kopenske vojske, strelci, oklepniki, konjeniki in pešaki, kar je predstavljalo odlični magnet za boja željne mladce iz zaledja, ki so bili pod poveljstvom sedmih konestablov razvrščeni v šestih oddelkih različnih rodov.²⁴ V času konjeniškega komandanta Simona Sclava v Kopru so povečali konjeniški oddelek

z 20 na 25 mož s plačo 15 lir na mesec,²⁵ četa pešcev pa je štela 100 mož.²⁶

Mestna straža je imela v Kopru globoko zasidrano tradicijo in je služila za primer ostalim mestom. Tako je npr. leta 1310 Senat naročil grofu Zadra, naj se glede mestne varnosti zgleduje pri naši občini, kjer vsak večer eden od mestnih svetovalcev (consiglieri) zaklepa mestna vrata in ključe izročča podestatu.²⁷ Največje pozornosti je bil vsekakor deležen Levji grad, ki je približno na pol poti med kopskim in naseljenim otokom služil tudi kot mitnica in je s kaštelanom in kaporalom na čelu predstavljal odlično obrambo ne samo mestu ampak — kot so oblasti večkrat poudarjale — služil obrambi vse Istre.²⁸

Naštete vojaške enote so bile pod vrhovnim poveljstvom koprškega podestata in kapetana, ki je moral preskrbovati še dva do štiri družabnike (socios) — Benečane, 16 služabnikov, od teh 6 konjenikov, 12 konjev, od katerih je moral biti vsaj eden vreden 100 lir, druga dva pa vsak 3 velike lire. Vsekakor je poveljeval tudi četi koprškega kapetana Slovencev, ki pa je njegovo zaupanje pri uporih Koprja leta 1348 očitno izneverila,²⁹ kajti tedaj — ko se naziv v dokumentih prvič pojavi — so za kapetana Slovencev imenovali Benečana Viljema Rossa.³⁰ Po njegovem predhodnem ogledu in poročilu je smel koprski podestat in kapetan sprovesti dodatne odločne represivne posege,³¹ kar je za Koper imelo daljnosežne posledice.³²

Zanimiva je odredba beneškega senata, ki je takoj po uporih prepovedal podestatu in uradnikom najemati v službo Istrane, Slovane, Furlane in Nemce, kar je nedvomno letelo prav na koprške Slovence.³³ Da so zaradi vojaških potreb na te odredbe kmalu pozabili, opozarja leta 1361 komandant konjenikov v Kopru Simon Sclavo.³⁴ Do leta 1375 so naše prednike uporabljali tudi pri mestni nočni straži, ki pa nam ni

so v ponos, saj je senat tedaj naročil, naj dotedanjih 16 mož, s 7,5 lirami na mesec, nadomestijo z 12 Benečani z 10 lirami na mesec, ker so prvi, v glavnem »*sclavi et laboratorum tereni et vinearum*«, spali namesto da bi opravljali stražo.³⁵

Glavar Slovencev je za opravljanje običajnih dolžnosti leta 1349 prejemal 30 lir na mesec, kot beneški državljani pa dveh od teh nalog ni mogel opravljati,³⁶ zato lahko domnevamo, da so bili tudi prej na tej dolžnosti Koprčani.³⁷ Opomba se nedvomno nanaša na znanje jezika,³⁸ kajti tudi kasneje je večkrat poudarjen v zvezi z glavarjem povsem slovenski značaj koprškega podeželja,³⁹ kar ni veljalo za ostala področja beneške Istre.⁴⁰ Zato ni mogel neposredno pobirati davkov in vršiti rekrutacije po 44 vaseh koprškega distrikta.⁴¹ Že leta 1355 pa je zopet kapetan Slovencev Koprčan Raynerius,⁴² kar je bilo pravilo tudi v prihodnje.⁴³

Svoj stalni sedež je imel kapetan Slovencev v mestni občinski palači, kot smo omenili pa je hodil tudi po terenu. Predsedoval je vsem slovenskim sejmom v okolici Kopra. Tak je bil sejem sv. Marije v Rižanski dolini, ki je v 14. stoletju trajal 15 dni in sicer od 10. do 25. avgusta. Ob tej priložnosti je v Koper vkorakala oborožena slovenska četa, ki je prišla po svojega poglavarja. Ta je stopil med vojake in z njimi vred korakal iz mesta. Na čelu spreveda je bila razvita poglavarjeva zastava, ki je vihrala ves čas trajanja sejma in se je na straži ta čas menjavala častna slovenska četa. Skrbela je za glavarja in določila tudi čas sodstva, kajti te dneve je poglavar sodil.⁴⁴

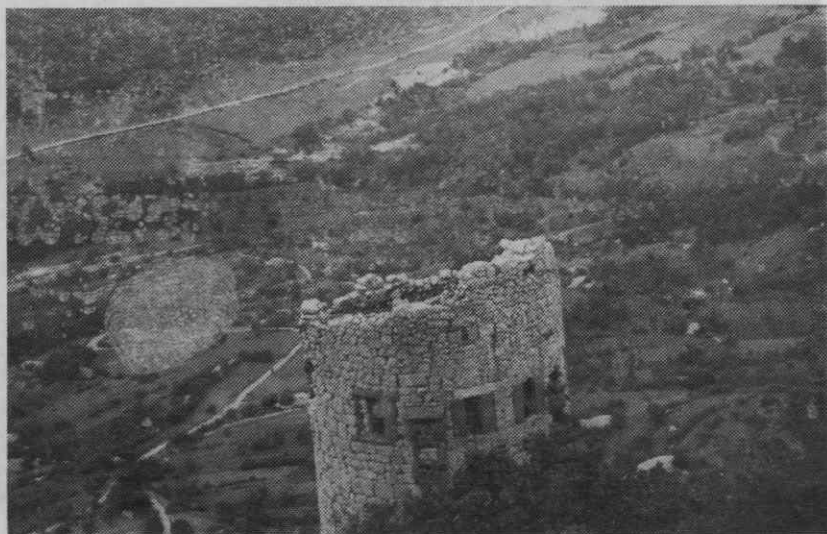
Naslednja omemba našega kapetana je zopet povezana z delom na terenu. Leta 1387 je dobil tedanji glavar Zentillin Tarello⁴⁵ od podestata in kapetana Leonarda Bemba nalogo, da zaradi spremenjenega prebivalstva po vaseh Kopra opravi popis in ponovno regulira dajatve, ki so se pobirale nad vsako mero in so za kmete bile hudo breme. Obenem so mu prepovedali zahtevati usluge zase in za svoje spremljevalce v 14 vaseh, ki so bile v državni (fevdalni) lasti, pod

kaznijo 25 lir. Poročilo priča še o enem pomembnem procesu, ki se je tedaj odvijal v koprskem komunu in ga uspešno insinuira glavarjevo ime. Namreč, gre za oblikovanje novega plemstva, ki se je razvilo iz neplemenitega vojaškega (ministerialnega) sloja z opravljanjem vojaških dolžnosti v raznih deželnih milicah in je v času nastajanja novega mestnega statuta, še posebno pa po letu 1403, ko je beneški dož ponovno ustanovil Veliki svet, sestavljalo najvišji mestni predstavniški organ, ki je sprjel 96 izvoljenih kandidatov iz vsega 13 družin.⁴⁷

Del novonastalega dekuralnega plemstva v Kopru je predstavljala tudi sprva (do 1670) dosmrtna funkcija kapetana Slovencev, ki se je z razvojem dogodkov povsem zbirokratizirala. Ta je poleg občinskega dohodka — ki je leta 1584 znesel 1240 lir, medtem ko je koprski podestat in kapetan prejel 795 lir⁴⁸ — prejemal še razne regalije podeželskega prebivalstva,⁴⁹ zato si lahko predstavljamo ugodnosti, ki jih je ta položaj nudil še vse v dobo po propadu Beneške republike (1797).

HABSBURŽANI

Habsburžani so si prva posestva v Istri pridobili od oglejskega fevdnika Huga Devinskega leta 1366. Po istrski veji Goriških grofov so leta 1374 dedovali Pazinsko knežijo z Momjanom in Završjem, po torinskem miru (1381) jih dokončno prizna še Trst. Vedno agresivni do svojih sosedov, še posebno po dokončnem prevzemu rimsko nemškega cesarskega prestola (1438), so Habsburžani nadaljevali z uveljavljeno metodo oglejskih patriarhov: postopnih, večkratnih napadov s plenjenji in izčrpanjem proizvodnega dela prebivalstva beneške Istre. Tako je Serenissima že z odlokom z dne 27. julija 1375 dovolila beneškim Istranom, v dogovoru z njihovim rektorjem, na svojo roko povračilo škode prizadejane od vsakodnevnih vdorov in ropanj patriarhovih podložnikov, zasledo-

Podpeč — Pogled s Kraškega roba na Bržanijo

vanje ali ropanje njihovih posestev in tistih, ki so jim dajali zatočišče.⁵⁰ Naslednje leto so bili zaradi nenehnih vojn s patriarhi, avstrijskimi vojvodi in madžarskimi kralji Benečani prisiljeni imenovati tri poveljnike (provveditori) »za okrepitev, dobro varstvo in ohranitev naših ozemelj in krajev v Istri.«⁵¹

Vojna s kraljem Sigmundom (od 1411 cesarjem) se je za Benečane leta 1420 dokaj uspešno končala, saj so obdržali leta 1409 kupljeno Dalmacijo, v Istri pa pridobili še preostala patriarhova mesta: Buje, Oprtalj, Buzet, Labin, Plomin, Hum, Roč, Dvigrad in grad ter posestev Pietrapelose. S tem letom štejemo tudi dokončni propad posvetne moči oglejskih patriarhov in v Istri se trajno izoblikujeta dve politični enoti: beneška Istra ali Markizat (malce parodično za laično Signorijo kot naslednico svojih tradicionalnih nasprotnikov) in avstrijska Istra ali Grofija Istra s centrom v Pazinu. Tedaj se začenjajo še hujši pritiski in spopadi na obeh straneh meje. Beneški senat je npr. leta 1444 ukazal vsem razpoložljivim silam nenehno dnevno in nočno stražo, od katere niso izvzeti niti »katerikoli prebivalci«, ki se kakorkoli ne morejo opravičiti.⁵² Cesarski so vdiral predvsem pri Pazinu, Svet Vinčenatu in Podgorju ter vpadali na rodovitne predele v okolici Motovuna,⁵³ tako da je Signorija celo določila visoke kazni za nepazljivosti na straži.⁵⁴

OBRAMBNA ORGANIZACIJA PRED TURKI

Nesoglasja med Benetkami in Habsburžani so za dobra štiri desetletja zaradi pojava skupnega sovraž-

nika, Turka, stopila v ozadje. Signorija je nanj naletela že na svojih posestvih v Albaniji in na Kreti, Habsburžani pa na mejnih področjih Srbije in Bosne. Kljub temu se še dolgo časa niso znašli pred novim načinom vojevanja z lahko konjenico in nenadnimi napadi ter plenjenji. Istrani, navajeni vsega hudega ob meji, so že kmalu po prvem vdoru leta 1470⁵⁵ stopili v obrambne vrste. Izurjeni in izkristalizirani v nenehnih spopadih še prej s patriarhovimi in nato avstrijskimi podložniki, so se v Istri verjetno kmalu tako organizirali kot v Furlaniji, kjer so se pred turškimi vdori zbrali v obrambo v pičlih štirih urah.⁵⁶ To nikakor ni uspevalo beneškim milicam,⁵⁷ ki so ždele v svojih utrjenih postojankah in čakale na sovražnika, ki je tačas že dodobra oplenil podeželje ter odpeljal za delo potrebne ljudi v sužnost.

Novo vojaško plemstvo, oblikovano v 14. stoletju, se je zaradi svojih novih upravnih zadolžitev povsem odpovedalo vojaškim dolžnostim, tako da je obramba slonela poleg neokretnih milic in najemniške vojske lahko oboroženih konjenikov — stratiotov, regrutiranih med Grki, Albanci in Dalmatinci, ki so pa morali služiti tudi drugim delom raztegnjenega beneškega kolonialnega ozemlja, na kmečki vojski ali tudi črni vojski imenovani oziroma černide. Kot ustanovo zasledi Kandler v Republiki černide šele leta 1508,⁵⁸ ko je Marko de Vegia, poveljnik černid in vlahov (mochori?), uspešno pripomogel pri zavzetju Trsta⁵⁹ na začetku avstrijsko-beneške vojne 1508—1516. Pričakovali bi, da bo na čelu kmečke vojske v koprskem distriktu kapetanov Slovencev, še posebno ker je bil v statutu iz leta 1423,⁶⁰ ko je bil na to mesto izbran Ni-

Trdnjava Pietra Pelose pri Buzetu

colo Petronio in je bila funkcija potrjena z doževim dukalom, določen za upravljalca kmetov po vaseh Kopra. Do leta 1485 je bil glavar Slovencev Ivan Ingaldeo, ki je ob neki priložnosti prijel šest Turkov, jih skupaj s sinom pripeljal pred doža in zato požel priznanje. Sina Paskvala so zaradi očetovih in že njegovih zaslug na položaju konestabla izvolili za naslednika na tej dolžnosti.⁶¹ Slednji je vodil črno vojsko na koprskem ozemlju v času obravnavane vojne,⁶² vendar ne moremo z gotovostjo trditi, da je tudi v mirnodobnem času opravljal vojaško funkcijo, kajti šele po letu 1560, kot bomo videli, je postal kapetan Slovanov neposredno odgovoren za poveljstvo in izurjenost črne vojske, čeprav je nedvomno ves čas med Slovenci opravljal tudi rekrutacijske preglede. Nedvomno moramo ustanovitev kmečke vojske pričakovati mnogo pred letom 1508, saj npr. že leta 1469 zasledimo na ozemlju Kopra 70 mož in na ozemlju Novigrada 30 pripravnih za orožje in obrambo dežele.⁶³ Kdaj so jo prvič organizirali, še ne vemo, leta 1528 pa pride v Republiko do reorganizacije černid.⁶⁴

Tedaj je bila kopna obramba dežele temelječa na kmečki vojski, ki je štela od 2300 do 2400 mož pod poveljstvom šestih kapetanov. Po potrebi so lahko število vojakov povečali na 3000, ki so jih rekrutirali v Poreču, Rovinju, Umagu in Novem gradu, pa tudi iz Izole, Pirana in Milj, krajev, ki kopenskih vojakov običajno niso bili obvezni prispevati.⁶⁵ Lahko opazimo, da so glavno breme obrambe kopenske meje nosili kmetje iz obmejnih rajonov, medtem ko so bili iz primorskih mest podeželani in obdelovalci polj zadolženi kot veslači na gelajah — galjoti.

Vojaške enote so imele svoje sedeže — kot nam poroča leta 1584 guverner vse deželne vojske s sedežem v Kopru Rosso Ceconni iz Askolija⁶⁶ — na ozemlju Labina in Plomina s 300 možmi, Vodnjana in Pulja s 400, a v Motovunu je bilo ravno tako 400 vojakov — kmetov kot v Buzetu pod poveljstvom kapitana Rašporja. Leta 1579 je v Buzetu 500 mož,⁶⁷ v drugih krajih se število mož do konca stoletja ni spremenilo. Še dva poveljnika, vsak s po 400 možmi sta bila na ozemlju Kopra, in sicer kapetan markizata Pietrapelose ter kapetan Slovencev Anton Sereni, ki je poveljeval vojski na občinskem ozemlju.

Za primerjavo s 14. stoletjem so bili v 16. stoletju za obrambo v Kopru zadolženi kaštelan in kaporal v Levjem gradu z 8 do 12 pešci in kapetan Trga z 20 možmi. Poleg teh je bila v mestu leta 1572 ustanovljena v čast sv. Barbare šola za bombarderje,⁶⁸ ki je sprejela do 100 učencev in mornarjev, ki pa niso mnogo prispevali h kopni obrambi, od koder je tedaj pretila najhujša nevarnost. Kljub temu se razen vojaških ogleduhov, kot npr. Nūha Sejjida risbo Kopra na zemljevidu Sredozemskega morja⁶⁹ z zanimivo predstavo utrjenega mesta z obrambnimi stolpi, Turki mestu niso neposredno približali. Vzrok nedvomno tiči v dejstvu, da je bilo mesto utrjeno in — kar je po naši sodbi pomembnejše — da je imelo razvejen sistem zidanih utrd, gradov, v lasti ali koprskih fevdalcev ali komun pod posebno jurisdikcijo koprskega pode-

stata in kapetana.⁷⁰ V njih zaledju so bile manjše, zidane utrdbe, ki so jih domačini imenovali kašteli in so obmejevali občinsko ozemlje.⁷¹ Gre za oblike taborov kot so jih poznali v času turških vpadov tudi na ostalem slovenskem ozemlju, kjer so imeli shranjeno orožje in kamor so se ljudje pred sovražnimi napadi zatekali z živino in potrebnimi živili.⁷²

Benečani so imeli izredno uspešno razpredeno obveščevalno službo tako na turškem dvoru, od koder je celo sam angleški kralj želel dobivati beneška poročila, kakor tudi v Italiji, kajti kljub izgonu beneškega baila⁷³ iz Istambula je želel sultan Bajezid II, da mu kakor dotlej pošilja dož novice iz Italije.⁷⁴ V sklopu takih in podobnih nalog je nastal tudi zapis glavnih poti možnih turških vdorov v Istro, ki jih je v svojem poročilu beneškemu dožu leta 1475 podal neznan avtor: Iz Bosne prihajajo po poti preko Vinodola na Reko, Kastav in na Rašpor, od koder lahko prodirajo na levo v zaledje Pazina, proti Učki, Lupoglavu, Kozljaku, Labinu, Plominu, Svet Vinčenatu in nato v vse kraje med Puljem, Rovinjem in Porečem; po drugi poti v Motovun, Buzet, Pietrapeloso, Roč, Grožnjan in vse do Novigrada pod pristaniščem Mirne in od tod na Umag, Piran, Izolo. Na desno gredo lahko do Podpeči, Črnega kala in utrdbe Socerb nad Dolino in vzdolž obale plenijo Koper, Milje, Trst vse do trdnjave nad mestom, pet milj od Devina...⁷⁵ Priznati moramo obveščevalčevu natančno poznavanje poti in krajev Istre.

V ozadju opisanih glavnih poti so bile na koprskem ozemlju razporejene utrdbe, s katerimi je deželna obramba v času najhujših turških vdorov v Istro v letih od 1470 do 1483 in 1499 do 1502 uspešno kljubovala. Na severovzhodnih področjih so dostope branili z gradovi Mokovo (Mocco), Socerb (S. Servolo) in Novigrad (Castelnuovo al Carso), ki je nastal leta 1280 kot novi grad Zagrada (nem. Carstberg, it. Montecarso) v lasti vazala goriškega grofa Borsa d'Argento.⁷⁶ Zograd je bil že v času Weimarja utrjena postojanka, korene pa najdemo že v antiki, ko je branil prehod iz Notranjske na Buzet in Roč, imenovan Porte grandi, kajti na tem kraju so našli rimske novice, mozaike, lončenino.⁷⁷ Ti kraji so skupaj z vasjo Črni kal po traktatu v Wormsu leta 1521 prešli od koprskega komuna k Habsburžanom. Novigrad je sicer leta 1533 zopet dobila v fevd koprška družina Gvardov, ki se je baje nad podložniki in mimo idočimi trgovci izživljala ter hotela grad in posestvo prodati Benečanom.⁷⁸ Kapetan Krasa Martin Raunach ga je leta 1550 zasedel in porušil,⁷⁹ Gvardi pa se z izgubo v naslednjih desetletjih še niso potolažili.⁸⁰

Dalje je na tem področju v notranjosti Istre uspešno zapiral dohode v obmorske kraje do leta 1511 grad v Rašporju, ko se je kapetan preselil v Buzet, ki je bil ravno tako primerno utrjen. Zahodno od Buzeta se je nad rečico Bračan na vzpetini razprostiral še danes viden mogočen grad Pietrapelose, ki je s svojimi 12 vasm sestavljal najpomembnejši fevd v Istri z nazivom markizata in od leta 1440 v lasti piransko-koprške plemiške družine Gravisijev.⁸¹ Proti morju v smeri

ceste nad dolino reke Mirne so se nahajala utrjena mesta s komunskimi pravicami, Oprtalj, Završje, Grožnjan in severneje od tod Buje. Do Pirana je pot vodila mimo Kaštela (Castelvenere), ki je bil še do 1064 od nekega »Artuico de Castro pyranensi«, ko je prešel k istrskemu krajišniku. Čez 50 let pride skupaj z Bujami pod oglejskega patriarha, v drugi polovici 12. st. pa se za desetine prerekata Tržaško koprška in Novigradska škofija. Na pomenu pridobi v spopadih med Benečani, patriarhoim in goriškim grofom in je leta 1404 dodeljen Piranu. Benečani so ga leta 1560 prodali Pirančanu Ivanu Furegoniju.⁸² V ozadju je še zanimiv grad v Momjanu, ki je še v ruševinah in so ga nekdanj kot zelo pomembnega imeli v lasti razni habsburški vazali, še prej za goriški grof. Pirančani so ga leta 1508 odvzeli Raunicherju in je bil v Wormsu dodeljen Republiki. Leta 1548 so ga Raunicherji bili primorani prodati za 5555 zlatih dukatov Simonu Rota iz Bergama.⁸³

V zaledju opisanih fevdalnih oziroma mestnih utrd in posesti so se ob občinski meji razvrstili nam

že znani nekateri še vedno podobnim ali identičnim namenom služeči kašteli. Po izgubi Mokova, Socerba in Novigrada na Krasu ter vasi Črni kal z utrjenim kaštelom vrh Kraškega roba, so ponovno prišle do veljavne utrdbe v naravnem obzidju ali pod njim, le Zagrada se v drugi polovici 16. stol. kot utrjen kraj ne omenja več, v Rakitovcu pa so se pred Turki zatekali v jamo (pečino) pod Bregom.⁸⁴ Te kmečke utrdbe, ponavadi z enim ali več od vasi plačanih vojakov, ki so med njimi nabirali tudi za orožje zmožne može in fante, so praviloma ležali vrh vzpetin s širnim razgledom, od koder so lahko s svetlobnimi (kresovi) in zvočnimi (topovi) signali⁸⁵ brž opozorili sosednja naselja o premikih sovražnika.

Ker so po prvi četrtini 16. stoletja turški napadi prenehali in se je meja s Habsburžani ustalila, so prebivalci zanemarili vzdrževanje utrd, kajti ob turškem vdoru leta 1559⁸⁶ nam koprski kapetan in podestat poroča, da sta jih z glavarjem Slovanov (Capitano de Schiavi) pregledala, da so v slabem stanju, tako da so šele z dodatnim strelivom in orožjem potolažili

prebivalce, ki so že bili na begu pred Turki.⁸⁷ Beneški revizor Vid Moresini ugotavlja, da je na ozemlju Koprca šest tisoč »duš« in 12 obzidanih krajev (taborov), ki so vsi nedaleč od meje. Tudi so vsi potrebni popravila in velika škoda bi bila, če bi propadli, razmišlja naš oglednik in dodaja, da bi že z majhnim stroškom lahko popravili naslednje kaštele: Rožar (Rosarulo), Loka (Lonche), Movraž (Valmorasa), Šmarje (Monte), Hrastovlje (Cristavia), Koštabona (Costabona), Glem (Gemme) in Gradin (Gradina).⁸⁸

Mestu najpomembnejši je bržkone kaštel na Tinjanu (Antignano), vsega tri do štiri milje oddaljen od meje, od koder lahko pravočasno opozorijo mesto in okoliške vasi o bližajoči se nevarnosti. V utrdbi, ki se ji je zrušil del obzidja in polomil vrh, je samo eden od vaščanov plačani stražnik, zato revizor predlaga, da bi poleg popravila strehe in obzidja bil temu kaštelu potreben vsaj še en stražar. Zelo zanimiv se mu zdi tabor v Ospu (Hospo), ki je vsekan v hribovje, imenovano Vena (= Kraški rob) in do njega vodi zelo strma in ozka pot. Notranjost pa je zelo prostorna, tako da lahko sprejme do 100 domačinov (fameglie) ker tudi vode tam nikoli ne zmanjka.

Poveljnik Civrano je bil s svojimi stratioti v minulih vojnah nastanjen v Kubedu (Cuovedo), kaštelu sredi teritorija, ki je bil tedaj tudi razrušen. V času Moresinijevega obhoda je bil še vedno v ruševinah, brez stražnika in vrat. Ker sprejme do 200 pešcev in 15 konjenikov, bi ga bilo koristno popraviti, meni revizor, postaviti nekaj stražnikov in malo streliva ter orožja, še posebno, ker je v vasi do 120 mož sposobnih za orožje. Predlaga še, da bi za nadzor zadolžili glavarje vasi (Capi della villa), kot sta župan (Zuppano) in podžupan (Pozupo). Naslednji zelo pomemben in za vpogled prijeten je kaštel v Podpeči (Popecchio), z utrdbo na vrhu votline strmega Kraškega roba in se pod njo v skalnem hribu razprostira podzemna jama, kamor so prebivalci pred nevarnostjo spravili svoj pridelek; do nje vodi strma in ozka pot. Tudi tu je vode v izobilju in brez težav se lahko reši do 50 domačinov. V nasprotju z drugimi je ta tabor razmeroma dobro založen s strelivom. Varuje ga stražar, ki poleg vaške plače prejema še vsako leto 4 dukate iz mestne blagajne (Camera), za votlino pa je zadolžen še en mož, ki ga prav tako plačujejo vaščani.

Na teritoriju so trije kmetje (Contadini) imenovani konestabli (Contestabili), ki prejemajo iz mestne blagajne mesečno plačo brez vsake zadolžitve. Ti trije bi se lahko razdelili vsak v enem od zgoraj navedenih krajev, po mnenju oglednika v Tinjanu, Ospu in Kubedu,^{88a} s čemer bi zagotovili boljšo disciplino, varnost in nadzor nad orožjem, strelivom in možmi. Nadalje naš inšpektor razmišlja o kmečki vojski. V grobem bomo sledili njegovi zamisli, ker se je v glavnem izpolnila. Od 900 za boj sposobnih mož iz mesta, ki večinoma obdelujejo zemljo v okolici, in od 1500 mož s teritorija, namerava usposobiti 800 discipliniranih mož, ki ne bi bili nič slabši od drugih, če bi jih le dobro izurili. Potezo utemeljuje z dejstvom, da na vsem ozemlju Istre ni urejene čete, razen 40 konjeni-

kov pod poveljstvom kapetana Rašporja. Prej je bila obramba poverjena desetim poveljnikom, vsak s po 45 možmi in še enim glavnim. Čeprav so bili vsi z ozemlja (Terra), je organizacija delovala, sedaj pa je šla rakom žvižgat, s tesnobo ugotavlja in predlaga, naj bi za urjenje in vzdrževanje kmečke vojske zadolžili oba kapetana v koprskem distriktu, in sicer kapetana Trga, ki je stalno na ozemlju (Terra) in kapetana Slovencev, ki skrbi za tiste s teritorija (Territorio), ker je izveden v njihovih navadah in običajih. Kapetan Trga bo lahko s svojima podoficirjema, sergentom in tamburom vadil z rekruti na bojnem polju (Campo marzo), na prostranem travniku blizu mesta. Po njegovem bo največja težava, kako jih oborožiti, kajti dežela in mesto živita v velikem pomanjkanju in bi jima stroški za dodatno oborožitev predstavljali ogromno breme. Zato svetuje, da za oborožitev poskrbijo v Benetkah.⁸⁹

Iz poročila razberemo, da so šele po letu 1560 začeli z načrtnim urjenjem in vzdrževanjem kmečke vojske, kar nam potrjujejo tudi redna poročila o njihovem stanju in pripravljenosti. Opazimo, da je šele tedaj kapetan Slovencev stalno zadolžen za bojno pripravljenost te vojske tudi v mirnodobnem času. To še ni veljalo za Sankta Gavarda, ki je bil na tem položaju do leta 1553.⁹⁰ Pomagali so mu trije vaški konestabli, leta 1582 pa se na plačilni listi pojavita še »Sergente« in »Tamburo del Capitano de Schiavi«. ⁹¹ V letu 1588 je že nekaj mesecev na dolžnosti »guverner černid te dežele« spoštovani gospod Giambattista Caraci-uoli.⁹²

V skladu z Moresinijevimi predlogi je bila tudi prizadevnost Antona Serene (leta 1571 je že dolgo časa glavar Slovanov) za popravilo kaštela v Kubedu, ⁹³ ko je celo iz lastnega žepa prispeval za dovršitev del.⁹⁴ Domnevati moremo, da si je zavoljo odlične lege s širnim razgledom v središču občinskega ozemlja Anton izbral ravno kaštel v Kubedu za svoj podeželski sedež. Za časa ciprske vojne je ta-isti poveljeval do tisočglavi kmečki vojski,⁹⁵ svoje vojaške sposobnosti pa je nedvomno dokazal v uničujoči akciji nad solinami, ki so jih pri Miljah na ozemlju Republike začeli pred letom 1578 graditi Tržačani.⁹⁶

To je bil verjetno največji podvig Antona Serene, ko je vsaj delno pripomogel k prizadevanjem beneške oblasti — z razvojem svetovnih dogodkov in premetitvijo trgovine na zahodno evropsko obalo že močno upešane — da bi vsaj malce omejile naraščajočo moč Trsta, ki se je v naslednjih stoletjih na škodo Koprca še krepila in tudi večkratno uničenje solin⁹⁷ v dolini Glinščice ni pripomoglo k ponovnemu gospodarskemu vzponu Republike in z njo povezanih mest v Istri. Ko je leta 1585 umrl, ga je nasledil Ivan Manzuoli, ki je povišal število mož na 500.⁹⁸ Leta 1590 je postal kapetan Slovencev Santo Gavardo,⁹⁹ verjetno vnuč glavarja iz prve polovice tega stoletja, kajti njegova sinova Ivan in Aleksander sta zaradi zaslug njegovih prednikov žvela na račun države.¹⁰⁰

Že čez tri leta ga je na enakih opravilih in dolžnostih nasledil Jakob Brutti, vendar je pri njem ponov-

Glem — ostanki kaštela

no poudarjena zaščitna in oskrbniška funkcija za podeželsko prebivalstvo.¹⁰¹ Leta 1592 namreč zasledimo, da je 500 mož iz koprške občine, ki so bili prej pod poveljstvom glavarja Slovencev, pod kapetanom Avgustom Callegarijem,¹⁰² v naslednjih letih pa pod Bernardom Borisem.¹⁰³ Verjetno je bila ta sprememba povezana z ukazom Senata z dne 29. junija 1593, ki je podredil vseh šest kapetanatov črne vojske v Istri regimentu v Kopru,¹⁰⁴ kar je bilo odločilno pri dokončnem izoblikovanju našega mesta v upravno prestolnico dežele, ko s pomočjo Benečanov postane konec 16. stoletja deželni fevdalni gospod, kar si je želel postati vsaj od 10. stoletja naprej, čeprav s priokusi grenkobe, ki se je izkazala tudi ob uporih v 17. stoletju in nenazadnje leta 1797.

KONTINUITETA KMEČKE Z NARODNO VOJSKO

Pomen černid je v nasprotju s habsburškimi deželami, kjer so jih zaradi kmečkih uporov in prenehanja turške nevarnosti opuščali, v Beneški republiki rastel, ker je bilo za najemniško vojsko zmeraj manj denarja, kajti kljub neizkušeni so uspešno zapolnile vrzeli in odigrale pomembno vlogo npr. med uskoškimi vojnami.¹⁰⁵ V 18. stoletju je bilo v kmečki vojski v Istri 4000 mož pod poveljstvom generala in šestih komandantov. Za černide je moške med 18. in 36. letom starosti izbiral koprski podestat in kapetan, služili so pa 14 let. Komandanti so tedaj imeli svoja središča v Vodnjanu s 1000 možmi, v Motovunu 800, Buzetu 700, Bujah 600, Kopru 500 in Labinu 400. Vsakih 100 mož je imelo poveljnika, imenovanega Capo di cento ali centurion. Generala in komandante je izbirala Republika.

Vendar je poleg bombarderjev, ki so bili po potrebi tudi mornarji na galejah, artilerijcev in 800 mož deželne brambe, bilo od skupaj slabih šest tisoč vojakov

med 230.000 prebivalci dežele, kar 4000 mož kmečke vojske, izbranih med 80.000 podeželani. Obramba vzhodne meje beneškega dominija od Julijskih Alp do Kvarnerskega zaliva na Jadranu je torej slonela na ramenih slovanskih kmečkih čet, ki so svojo veljavo dokazale celo v najkritičnejših dneh Republike pred propadom.¹⁰⁶ Kmečka vojska je kakor v drugih deželah predstavljala predhodnico s francosko revolucijo uvedene obvezne rekrutacije državljanov v narodne armade, kar je še danes temelj obrambe večine držav.

Z utrjenimi zidanimi postojankami preprejeno koprsko ozemlje je dajalo mestni in zaledni populaciji razmeroma varno prebivališče pred različnimi sovražnimi vdori vso dobo srednjega veka in še posebno pred v ljudskem izročilu tako zasidranim spominom na turška grozodejstva. Utrdbe, ki so branile dohod po kopnem na severovzhodni, vzhodni in južni strani koprškega ozemlja, je z zahodne in severne strani odlično dopolnjevalo morje. Z razvojem strelnega orožja kašteli izgubijo na veljavi, kot izraziti kulturni spomeniki pa so se nam nekateri ohranili ter kot svojevrstna dediščina oblikujejo naš arhitekturni prostor.

OPOMBE

1. G. De Vergottini, *Lienamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medio evo*, Rim 1924/5. B. Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trst 1924. —
2. F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, knjiga III, Ljubljana 1906, št. 92, kjer vas vallem Mauriacam smatra za Movraž, dočim C. De Franceschi, *L'Istria. Note storiche*, Poreč 1879, str. 124, meni glede na strnjnost v listini naštetih krajev okoli Momjana, da gre za Merišče. —
3. G. De Vergottini, *La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo medio evo*, v: *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* (AMI), vol. 38, Poreč 1926, str. 106/7. —
4. C. De Franceschi, o.c., str. 126. —
5. P. Kandler, *L'Istria*, a. I, 1846, str. 190. —
6. M.

V. Vesel (M. Pahor), Nekatero ugotovitve o Slovencih v koprskih statutih, Istrski zgodovinski zbornik, Koper 1953, str. 22. — 7. Statuta Ivstino polis Metropolis Istriae, typis data Venetiis 1668. Cf. P. Kandler, Codice diplomatico Istriano (C D I), circa 1300. — 8. Statuta Ivstino polis, str. 114/5: Sclausus vel Rusticus, sclausus aut Rusticus. — 8a. V teh krajih so bile tudi vaške utrdbe, ki se nam razen zavetiščne jame v Ospu, Črnem kalu, obnovljenem kaštelu v Podpeči na Kraškem robu in v Glemu, Gradinu, Movražu, Kubedu in Hrastovljah že v 12. st. pod Koprom, niso ohranile, na njih nas opozarjajo le še imena kot Zanigrad (Xuonigrat), Zazid (Xaxidis), v Rakitovcu pa npr. ledinsko ime Gradič na izpostavljenem delu nasproti vasi ležečega Brega (590 m), z odličnim razgledom predvsem proti Čičariji in ravnini nad dolino Mirne. — 9. M. Kos, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, Razprave SAZU, Ljubljana 1950. — 10. Statuta Ivstino polis, 4. knj., pogl. 27. — 11. Statuta Ivstino polis, dodatek iz let 1669/70. Tedaj so tudi prenesli izbor kapetana Slovencev na koprski Veliki svet in so dobili pravico izvolitve izključno Koprčani. — 12. D. Venturini, Guida storica di Capodistria, Koper 1905, str. 12. — 13. Gradnik uvede v letih 1297—99 famozno »Serrato« Velikega sveta v Benetkah. Cf. G. De Vergottini, Lineamenti..., str. 37. — 14. Ibid. — 15. Prvi deželni kapetan je postal Marko Soranzo. B. Benussi, Commissioni dei Dogi ai Podestà veneti nell'Istria, AMI 3, 1887, str. 11. — 16. Cf. D. Klen, Prodaja Rašpora Veneciji (1402 g.), Vjesnik historijskih arhiva v Rijeci i Pazinu, zv. 17, Pazin 1972. — 17. B. Benussi, Commissioni..., str. 10—15. — 18. 1308. 7. jan. m.v. — Regesti di documenti dell'archivio di stato in Venezia riguardanti l'Istria, Lettere segrete di Collegio (1308—1627) (Regesti), AMI 45 (1933). — 19. 1363. 11. sept. — Regesti — AMI 45. — 20. 1365. 10. mar. — Regesti — AMI 45. — 21. Npr. 1532. 27. apr. — Senato Mare — AMI 9 (1893). — 22. 1571. 17. apr. — Senato Mare — AMI 11 (1895). — 23. B. Ziliotto, Capodistria, Trst 1910, str. 50/1. — 24. 1361. 22. jul. — Senato Misti — AMI 5. — 25. 1361. 9. avg. — Senato Misti — AMI 5. — 26. P. Kandler, Sull'i nomi dati alla città di Capodistria, Trst 1866, str. 13. — 27. 1310. 31. mar. — Regesti — AMI 45. — 28. 1368. 14. avg. — Senato Misti — AMI 5: ... Castrum Leonis conservatio non solum Iustinopoli. sed etiam totius Istriae ... Koper se je v latinskih tekstih navajal kot Justinopolis. Cf. npr. F. Semi, Capris, Iustinopolis, Capodistria, Trst 1975. — 29. M. Pahor, Koprski upor leta 1348, Istrski zgodovinski zbornik, Koper 1953. — 30. 1349. 29. mar. — Senato Misti — AMI 4 (1988). — 31. 1349. 19. mar. — Senato Misti — AMI 4. — 32. Po ponovnem uporu leta 1353 so se razmere še poostrile, saj so ukinili mestni Veliki svet in prepovedali statut. C. De Franceschi, o.c., str. 189. — 33. M. Pahor, Koprski upor, str. 55. — 34. 1361. 20. sept. — Senato Misti — AMI 5 (1989). — 35. 1375. 11. maj — Senato Misti — AMI 5. — 36. 1349. 29. mar. — Senato Misti — AMI 4. — 37. Cf. S. Vilfan, Koprski glavar Slovanov, Kronika II, Lj. 1954. — 38. Relazioni dei podestà e capitani di Capodistria (Relazione), AMI 6 (1890) — 1560 — Vido Moresini, str. 73. — 39. Relazione — 1589 — AMI 6, str. 426: ... per esser tutto quel territorio habitato da persone schiave, et non da altri ... 40. Relazione — 1580 — AMI 6, str. 87: ... essendo la maggior parte Murlachi et razza de Schiavoni ... — 41. Statuta Ivstino polis, 4. knj., 41. pogl., podaja pregled vasi v koprskem komunu: Dekani, Tinjan, Xasse (izginula) Osp, Gabrovica, Rožar, Črni kal, Breza, Lonke, Bezovica, Podpeč, Zanigrad, Zazid, Rakitovec, Movraž, Smokvica, Volčji grad (Gračišče), Kubed, Popetre, Kobjeglava, Čerje, Dol. Trsek, Marežige, Glem, Labor, Gradin, Topolovec, Kuberton, Sorbar, Šterna, Skorušica, Merišče, Raven, Nova vas, Padna, Albucan, Čuklja,

Koštabona, Pomjan, Šmarje. — 42. D. Klen, Valput u Istri, Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 3, Zagreb 1961, str. 320: Leto poprej je še Benečan Marino Longo na tej dolžnosti, ok. leta 1400 Koprčan Henricus de Petrogna, 21. 4. 1451 pa so izbor potrdili Andreju de Tarsia iz Kopra. — 43. Relazione — 1598 — AMI 7, str. 107. — 44. M. Pahor, Slovenski poglavar v Kopru, Slovenski Jadran 1953, št. 10, str. 6—7. — 45. 1386. 9. okt. — Senato Misti — AMI 5. — 46. 1388. 30. jul. — Senato Misti — AMI 5. — 47. P. Kandler, Sull'i nomi, str. 7. — 48. Relazione — 1584 — Giacomo Lion, AMI 6, str. 404/5. — 49. Regalije kapetanu Slovencev: Kapetan Slovencev, ki sodi po kratkem postopku v sporih podeželanov koprskega podeželja v vrednosti do 25 lir, izterjuje letno od vasi še 27 kokoši, 288 jajc, 8,5 sičev (1 sič = 10,74 l) mošta, voz drv, tri mehke sire, v gotovini pa samo od vasi Dekani 6 lir in 4 solde za semenjsko dovoljenje. Vse te obveznosti znašajo 144 lir in 10 soldov. I. Filipović, Pritužba seljaka iz koparske okolice protiv prevelikih dača godine 1799, v: Istarski mozaik 4, 1967, str. 265. Cf. še S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 216. — 50. B. Benussi, Commissioni, str. 16. — 51. Ibid., str. 17. — 52. 1444. 7. maj — Senato Mare — AMI 7. — 53. 1444. 14. jul. — Senato Mare — AMI 7. — 54. 1459. 3. sept. — Senato Mare — AMI 7. — 55. P. Kandler, Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale, Annali del Litorale con indicazioni di avvenimenti che giovano alla storia di questa provincia (Annali), Trst 1855; — 1470. — 56. S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. st., Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana 1943, str. 15. — 57. F. Cusin, Le vie d'invasione dei turchi in Italia nel sec. 15, Archeografo Triestino, III. s., v. XIX, Trst 1934, str. 151. — 58. P. Kandler, Annali — 1508. — 59. P. Kandler, C.D.I. — 1508. — 60. A. Pogatschnig, Di un codice sinora ignoto contenente lo Statuto di Capodistria, AMI 28 (1912). — 61. P. Stancovich, Biografia degli uomini distinti dell'Istria del canonico Pietro Stancovich, 1828, tom II, str. 287. — 62. Cf. S. Vilfan, Koprski glavar Slovanov. — 63. 1469. 27. mar. — Senato Mare — AMI 7. — 64. P. Kandler, Annali — 1528. — 65. Relazione — 1579 — Nicolo Bondumier, AMI 6, str. 78; Relazione — 1580 — Nicolo Donado, AMI 6, str. 87. — 66. Relazione — 1584 — Giacomo Lion, AMI 6, str. 403/4. — 67. Relazione — 1579 — str. 82. — 68. Statuta Ivstino polis, 1572. 19. avg., str. 283. — 69. S. Bernik, Koper, Izola, Piran, MK, Piran 1968, str. 22. — 70. Po G. R. Carliju, Delle antichità Italiche, IV, str. 253, so bila v časih Flavija Bionda (1388—1463) pod posebno jurisdikcijo mesta Kopra vključena ozemlja in gradovi Rašpor, Roč, Buje, Momjan, Sv. Lovrenc, Oprtalj, Grožnjan, Završje in Pietrapelosa. — 71. Relazione — 1560 AMI 6, str. 70. — 72. Relazione — 1589 — Zuan Antonio Bon, AMI 6, na str. 428—30 je spisek orožja po taborih koprškega komuna. — 73. Cf. E. Gardina, Koprška družina Tarsia v službi Beneške republike, Slovensko morje in zaledje, št. 4—5, Koper 1981, str. 105—136. — 74. J. Žontar, Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. st., SAZU, Ljubljana 1973, str. 18—19. — 75. F. Cusin, o.c., str. 154. — 76. L. Foscan — E. Vecchiet, o.c., str. 36. — 77. C. De Franceschi, o.c., str. 270. — 78. L. Foscan — E. Vecchiet, o.c., str. 37. — 79. 1549. 4. jan. m.v. — Senato Secreti — AMI 6. — 80. 1563. 19. jun. — Senato Secreti — AMI 6. — 81. D. Venturini, Il Casato dei marchesi Gravis, Poreč 1907. — 82. L. Parentin, Incontri con l'Istria, la sua storia e la sua gente, Trst 1987, str. 21. G. Tutto, Feudi e feudatari nell'Istria Veneta, AMI 51/52 (1939—40). — 83. G. Tutto, o.c., str. 64. — 84. Ustni vir, Rakitovec 15. 5. 1988. — 85. Cf. V. Simoniti, Sistem obveščanja pred turško

nevarnostjo v 16. st., Kronika 28, Lj. 1980, str. 93—99; I. Vojc, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. st., ZČ XXX, Ljubljana 1976. — 86. P. Kandler, Annali — 1559. — 87. Relazione — 1559 — Francisci Mauro, AMI 6, str. 68. — 88. Relazione — 1560 — AMI 6, str. 70—72. — 88a. Po inventarni knjigi F. Majerja L'archivio antico del Municipio di Capodistria, v: Pagine Istriane, Koper 1907, pod zap. št. 1174. Libro de Capitani de Schiavi di Capodistria 1603—1724, v Državnem arhivu (Archivio di Stato) v Trstu hranjen mikrofilm pod št. bobine 1383, iz katerega izvemo, da so bili vaški komandanti za vseh 42 vasi koprškega distrikta razporejeni v Ospo, Hrastovljah in Kubedu. — 89. Relazione — 1560 — AMI 6, str. 72—74. — 90. 1553. 30. dec. — Senato Mare — AMI 9. — 91. Relazione — 1583 — Alvise Morosini, AMI 6. — 92. Relazione — 1588 — Giacomo Ca da Pesaro, AMI 6. — 93. 1570. 18. maj — Senato Mare — AMI 9. — 94. 1571. 5. jan m.v. — Senato Mare — 11. — 95. 1570. 27. jun. — Senato Mare — AMI 9. — 96. Cf. od 1578. 10. jul. do 1579. 25 jun. — Senato Secreti — AMI 6. — 97. Cf. G. Borri, Le saline di Zau- le e la vertenza austro-veneta per i confini (sec. 16—18), AMI 70 (1970); M. Bertoša, Alcuni dati sulla costruzione della fortezza di Zau- le, Atti del Centro di ricerche storiche — Rovigno, vol. VI, Rovinj 1975. — 98. Relazione — 1585 — AMI 6. — 99. 1590. 27. mar. — Senato Mare — AMI 12 (1896). — 100. 1553. 30. dec. — Senato Mare — AMI 9. — 101. Relazione — 1599 — Francesco Sagredo, AMI 7, str. 107. — 102. Relazione — 1592 — Alvise Soranzo, AMI 6. — 103. Relazione — 1596 — Francesco Capello, AMI 7. — 104. Relazione — 1599 — AMI 7. — 105. Cf. M. Bertoša, Uskočki rat i slom istarskog gospodarstva, Jadranski zbornik IX, Pulj 1975. — 106. Kandler, L'Istria a. I, 1846, Recrutamento militare dei Veneti nell'Istria, str. 50—52.

Za tehnično izvedbo risbe *Obrambna organizacija komuna Koper v 16. stoletju* se zahvaljujem Alojzu Umeku iz Pokrainskega muzeja Koper.

SOMMARIO

L'ORGANIZZAZIONE DIFENSIVA DEL COMUNE DI CAPODISTRIA SOTTO I VENEZIANI

Darko Durovec

Il contributo sull'«Organizzazione difensiva del comune di Capodistria sotto i Veneziani» traccia un profilo della situazione relativa alla difesa militare in questa estrema parte sudorientale del territorio sloveno nel periodo in cui era soggetta alla Repubblica di Venezia (1279—1797).

Le postazioni di difesa organizzate lungo il ciglione carsico, dal punto in cui il Timavo sfocia nel golfo di Trieste sino al Monte Maggiore, ovvero i termini delle pendici meridionali delle Alpi Giulie che lungo il fiume Arsa si concludono nel golfo del Quarnero, risalgono sicuramente almeno al periodo tardoantico quando per sfuggire ai saccheggi dei «barbari» (Unni, Gotti, Longobardi, Avari, Slavi) si rifugiavano in Istria i fuggiaschi provenienti da zone più o meno vicine dell'impero romano un tempo così fiorente.

Con l'avvento al potere di Carlo Magno che unificò quasi tutta l'Europa occidentale e centrale, la difesa dell'Istria dalla parte di terra perse importanza sino al X secolo, quando hanno inizio le incursioni ed i saccheggi dei Magiari. Quando nell'XI secolo l'Istria diventa una marca il suo signore, Ulrico di Weimar, crea nuovamente un unico complesso difensivo lungo il ciglione carsico e nel contempo le città e le diocesi rafforzano le loro proprie linee difensive in base al principio delle due fasce parallele di villaggi.

Secondo l'antica tradizione municipale, già in quel periodo lungo la costa rifioriscono le città rette da amministrazioni autonome. Ognuna, anche con i terreni di proprietà vescovile, si espandeva sempre più nel retroterra, costituendo una specie di particolarismo nella sfera di potere di imperatori, re, marchesi, conti, vescovi, nobili e feudatari contrapposti agli abitanti del contado — i «paysani». Questi ultimi, nel corso dei secoli, conclusa qualche guerra o qualche epidemia, venivano attirati in Istria da determinate regioni (Slovenia, Dalmazia, Albania, Grecia, Italia meridionale, Veneto, Friuli...) grazie alla concessione di sgravi fiscali e facilitazioni, e stanziati stabilmente in zone disabitate o devastate. Gli immigrati di solito si assumevano anche incarichi militari di difesa.

Tra le genti più vicine che già nell'VIII e agli inizi del IX secolo iniziarono a giungere dal nord, troviamo gli Sloveni, che nel comune di Capodistria, in tutta la fascia difensiva lungo i Monti della Vena e lungo il fiume Dragogna sino al mare, rappresentavano anche più tardi la maggioranza della popolazione nei villaggi del retroterra.

Nel periodo di una sempre maggiore frammentazione feudale e più tardi con il declino della Repubblica di Venezia a partire dall'inizio dell'evo moderno, i soldati professionisti (stratioti) vennero sempre più sostituiti dai contadini locali, non avvezzi a combattere e contrari alle guerre, sui quali ricadde il peso maggiore della difesa della provincia. Oltre a ciò la linea difensiva antiaburgica del XV secolo nel territorio di Capodistria da Zabrežec, San Servolo, Castelnuovo e Raspo si restringe nel XVI secolo a postazioni di villaggio, dette castelli (vedi Ospo, Rosario, Popocchio), da dove si allarga poi a Hrastovlje, Covedo, Movraž, Gradin, Glem e Costabona lungo il fiume Dragogna, mentre nell'interno c'erano ancora la torre di Monte di Capodistria ed il castello di Antignano.

L'ambito territoriale, che proteggeva la città da nord-est e le permise di avanzare pretese anche a sud, venne acquisito da Capodistria intorno al 1254 con un'oculata politica al tempo delle lotte per l'investitura tra l'autorità civile e religiosa, i patriarchi di Aquileia e Venezia e all'epoca dell'interregno, quando era vacante il trono dell'Impero Romano d'Occidente. In questo, che era un «confine militare», da Ospo a Rakitovec, Capodistria mantenne quella struttura amministrativa militare riscuoteva le imposte e aveva compiti di giurisdizione minore. Questo «Capitanum Sclavorum», «Capitanio di Schiavi», come veniva detto, era un esempio unico — sebbene

capodistriano di origini latino-istriane obbligato comunque a conoscere la lingua slovena — a testimonianza della concentrazione in questa zona dell'elemento etnico sloveno. Egli veniva chiamato anche »Procurator della contadinanza«, ed oltre alle funzioni già citate, almeno nel XVI secolo, comandava uno dei sei capitani regolarmente istituiti, con al suo servizio 400 uomini, per lo più contadini, che formavano le cosiddette »cernide«.

Per la popolazione era un onere notevole il servire

in queste unità, soprattutto perché verso la fine della Serenissima venivano inviate anche in zona molto lontane ed anche nella stessa Venezia prima della caduta della Repubblica: i racconti popolari sono pieni di aneddoti che riguardano l'abilità di molti ed eludere questi obblighi.

Delle residue postazioni militari — i castelli — come monumenti architettonici, ci si sta finalmente prendendo cura e, nell'ambito delle possibilità, vengono risanati.

KOPRSKI OBZIDNI PAS IN MESTNI TLOORIS NA KARTI GIACOMA FINA IZ LETA 1619

SALVATOR ŽITKO

Ostanki mestnih obzidij kažejo, da so bila vsa mesta naše obale in otokov utrjena domala že od svojega nastanka. Obzidja z utrdami so se razvijala vzporedno z izpopolnjevanjem vojaške tehnike, oblegovalnega orožja, gradbeništva pa tudi z ekonomskimi možnostmi posameznih mest oziroma komun.

Največji razmah je gradnja obzidij in utrd doživela v času Beneške republike, toda če si podrobneje ogledamo načrte mest vzdolž istrske in dalmatinske obale, bomo opazili nekatere razlike in posebnosti. Medtem ko so bila mesta pod Serenissimo dobro utrjena proti kopnemu, slabše pa proti morju, so bila tista mesta, ki jim niso gospodovale Benetke, enako dobro utrjena tako proti morju kot proti kopnemu.¹ Razen tega so imela mesta, ki so jih utrjevale Benetke, proti morju več vrat kot proti kopnemu, čeprav to ni bilo neobhodno potrebno. Skoraj vsako Benetkam podložno mesto je imelo po eno ali dve trdnjavi, ki sta bili dobro utrjeni proti mestu in manj proti morju; tega ne moremo uvrstiti za mesta, ki jih ni gradila Beneška republika (npr. Dubrovnik). Iz tega sledi, da Benetke niso imele popolnega zaupanja v meščanstvo podložnih mest, ki se jim je dejansko tudi pogosto upiralo (npr. Koper 1348). Z vsemi temi posebnostmi fortifikacijskega sistema so Benetke ščitile predvsem svoje interese, v njem pa se nedvomno zrcali dovršen del medsebojnih odnosov, konfliktov pa tudi naporov mestnih oblasti, da bi obdržale del svoje suverenosti in svobode.

Strateška prednost koprškega otoka se je za gradnjo utrjenega naselja kazala že v času preseljevanja ljudstev; veliko pozornosti so mu posvečali istrski mejni grofje, zlasti oglejski patriarhi, kasneje pa Beneška republika. Že sredi 13. stoletja je bilo mesto, kot poročajo viri, obdano z obzidjem. Po beneški zasedbi 1279 so morali meščani podreti del obzidja s stolpi, po drugi strani pa so pričele Benetke graditi večje utrdbene objekte za lastno varnost in gospostvo

nad upornim mestom. Z njimi so Benečani obvladali vse dohode in izhode iz mesta, lahko vsak trenutek prekinili ves promet in uporne meščane prisilili k pokorščini. V polni meri se je to izrazilo že leta 1348 ob velikem koprskem uporu. Po predaji so morali Koprčani znova porušiti pas obzidja na zahodni strani mesta, zlasti pa na tistih mestih ob morju, kjer je bil ugoden prostor za pristajanje beneških galej.

Nezadostna utrjenost obzidja je leta 1380 omogočila Genovežanom, da so v »vojni Chioggia« vdrli v Koper, ga oplenili in požgali. Šele po tej hudi preizkušnji so začeli v Benetkah resneje razmišljati o gradnji in temeljitem popravilu koprškega obzidja. Toda prvo zanesljivo poročilo o močnem in trdnem obzidju z 12 vrati prinaša beneški kronist Marin Sano, ki je leta 1483 potoval po Istri.² Obzidni pas je v celoti meril 1457 korakov, v višino 4 ali 5 korakov, v širino pa 3 do 4 čevlje.³ Znotraj je hodnik z oporniki dovoljeval stražam, da so ga obhodile po vsej dolžini.

Toda kmalu po dograditvi obzidja so se pričele težave zaradi njegovega vzdrževanja in stalnih popravil. Obzidje in obrambne stolpe so načenjali morski valovi, vlaga, veter in druge vremenske nepravilnosti, tako da se je obzidni pas na nekaterih mestih sam od sebe zrušil. Odprtine v obzidju so izkoriščali tihotapci ali pa meščani, ki so želeli nekontrolirano odhajati iz mesta. Beneška republika je že pred vojno Cambraiske lige (1509—1535) in tudi med njo naročala podestom istrskih mest, da dodobra utrdijo obzidja in utrdbe, in v ta namen v provinco pošiljala najbolj sposobne vojaške inženirje, ki naj bi mestnim oblastem svetovali, kje in kako naj potekajo obnovitvena dela. V Koper je leta 1550 prišel sloviti arhitekt in inženir Michele Sanmicheli iz Verone. Po njegovi inšpekciji je senat 11. avgusta istega leta ukazal koprskemu podestatu, da se zazidajo vse odprtine in odvečna vrata v obzidju razen štirih, ki so jih izbrali izvedenci.